

Jaroslava Hasmanová Marhánková

**Lucie Jarkovská, Kateřina Lišková, Iva Šmídová
a kol.: *S genderem na trh. Rozhodování o dalším
vzdělání patnáctiletých***

Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, 224 s.
ISBN 978-80-7419-030-8.

Otázky genderovanosti trhu práce se v českém prostředí během posledních let etablovaly jako nedílná součást sociologických diskurzů. Jako jedna z mála oblastí studia genderu si analýza trhu práce vybudovala stabilní postavení dokumentované pravidelně vycházejícími kvalitními publikacemi. Není snad přehnaně zjednodušující konstatovat, že v českém kontextu vystupuje téma genderových nerovností na trhu práce téměř jako synonymum agendy genderových analýz. Dominance těchto témat je pochopitelná a rozhodně není samoučelná. Je však potřeba mít na paměti, že otázka nerovného postavení na trhu práce tvoří jen výsek genderových nerovností ve společnosti a jen jednu z dílčích oblastí, kde gender strukturuje naše jednání. Pohyb na trhu práce představuje součást biografie, jejíž podoba se formuje nejen s ohledem na prostředí trhu práce samotného, ale odráží i předchozí volby a působení dalších institucí, které některé z těchto voleb činí více či méně myslitelné. Kniha *S genderem na trh* navazuje na silnou tradici témat zabývajících se genderovými aspekty trhu práce, svým zaměřením ale do těchto debat přináší důležitou dimenzi procesů rozhodování o dalším vzdělávání, které se následně stává vstupní branou na trh práce. Otevírá témata klíčová pro pochopení existence genderové segregace na trhu práce a především mechanismů její (re)produkce. Díky tomu představuje důležitý příspěvek k debatám poukazujícím na genderovaný charakter našich biografii.

Kniha samotná je rozdělena do třech oddílů, ve kterých jednotliví autoři a autorky rozpracovávají témata vztahující se mimo jiné k genderovým aspektům vzdělávacího systému, aspiracím studujících či procesům rozhodování o dalším vzdělávání. Každý z textů rozpracovává samostatné téma a autoři a autorky často pracují s odlišnými daty. Kniha obsahuje teoretické studie, kvantitativní i kvalitativní analýzy. Jednotčím rámcem se stávají teoretická východiska autorů/ek kombinující důraz na strukturální a interakční charakter genderu. Jednotlivé texty se více či méně vztahují ke konceptu habitus Pierra Bourdieho, jehož nedílnou součástí představuje i gender. Habitus funguje jako princip strukturující volby a aspirace mužů a žen a jejich interpretace okolního světa. Bez restriktivních opatření tak směřuje jednotlivce do určitých, v tomto případě „mužských“ a „ženských“, pozic. Koncept genderového habitus představuje vhodný interpretační rámec, jehož aplikace otevírá prostor pro porozumění genderově stereotypním volbám a aspiracím odrážejícím se v horizontální i vertikální genderové segregaci ve vzdělávacím systému. Autoři a autorky zároveň dobře reflektují existenci

dalších mechanismů, které tyto volby a aspirace stimulují mimo vtělené habitusy, jako jsou postoje rodičů či neuvědomované genderové stereotypy vyučujících a kariérních poradců.

Důraz na strukturální charakter genderu jako součásti habitu se v textech prolíná s interakčními přístupy ke studiu genderu inspirovanými prací West a Zimmermana a jejich konceptem dělání genderu. Gender v tomto přístupu není chápán jako neměnná vlastnost, ale jako výsledek neustálé práce, jejíž konkrétní podoba se vztahuje k normativním očekáváním spojeným se sociálně definovanými kategoriemi „muž“ a „žena“. Tento přístup vyzdvihuje procesualnost genderu a jeho neustálou (re)produkci v rámci každodenních interakcí. Kombinace těchto dvou přístupů představuje rozhodování o dalším vzdělávání patnáctiletých jako výsledek působení genderové struktury vtělované do uvažování o sobě samém a světě kolem sebe a zároveň ukazuje, jak je prostřednictvím (nejen) těchto voleb tato struktura neustále reprodukována v rámci vzdělávacího systému a dalších sociálních institucí.

Za zásadní krok lze považovat snahu autorů a autorek vypořádat se se zjednodušeným pojetím genderu a genderové analýzy jako studia mužů a žen, které často nezamyšleně vedou na jedné straně k esencionalizaci genderu a na straně druhé k zneviditelnění variability jednotlivých sociálních pozic a identit. První kapitola Lucie Jarkovské a Kateřiny Liškové v tomto ohledu nabízí uchopení genderu skrze koncept genderové seriality Iris Marion Young. Pojem genderové seriality nabízí možné východisko z pasti esencionalizace žen jako skupiny, kde gender působí jako jednotící prvek umožňující nakládat se ženami jako se skupinou pouze na základě této jedné charakteristiky. Zároveň ale umožňuje pracovat se sociálními kolektivitami mužů a žen jako se smysluplnými kategoriemi výzkumu. Serialita genderu definuje tyto kolektivity jako pasivně sjednocené skrze orientaci aktérů kolem stejných institucí a struktur. Jak poznamenávají autorky: „[Ž]eny nemusejí mít ve svých individuálních životech vůbec nic společného, aby byly serializovány jako ženy. Genderové struktury, podobně jako ty třídní či etnické/rasové, neoperují s individuálními vlastnostmi či aspekty identity, ale institucionalizují nezbytné hranice, s nimiž musejí aktéři počítat“ (s. 23). Analytické vymezení genderu jako seriality vzdaluje pojmy jako „pohyb žen na trhu práce“ či „volba školy u chlapců“ od představ homogenních skupin „žen“ či „chlapců“ sdílejících stejnou zkušenost, zájmy a cíle. Zároveň ale nezastírá existenci sociálních struktur, které serializují jednotlivce na základě genderu, a činí tak muže a ženy sociálně rozpoznatelnými skupinami vystavenými odlišným sociálním nerovnostem. Díky snaze o neustálé reflektování kategorií muži a ženy, dívky a chlapci se kniha na mnoha místech (zvláště v kapitolách 7 a 8) posouvá od neprobematického chápání genderové analýzy jako analýzy mužů a žen. Tento (nutno podotknout ambiciózní) záměr nebyl sice v knize zcela naplněn, zvláště díky samostatnému charakteru jednotlivých kapitol, přesto ho lze v českém kontextu a především v publikacích podobného tematického zaměření vnímat jako posun správným směrem.

Kromě první teoretické kapitoly diskutující genderové aspekty českého školství přináší publikace dalších osm empirických textů. Kvantitativní analýzy vycházejí ze sekundární analýzy dat souboru *PISA-L 2003* a *European Social Survey* (ESS) z roku 2004. Kvalitativní studie představují výsledky analýzy dat sebraných v rámci výzkumu zaměřujícího se na provázanost pracovního trhu se systémem vzdělávání. V jeho rámci autorky během let 2006 až 2008 uskutečnily čtyřicet osm rozhovorů s žáky a žákyněmi třech brněnských základních škol a jejich rodiči a tři skupinové rozhovory s vybranými dotazovanými dívkami a chlapci.

Součástí projektu bylo i provedení pěti rozhovorů s expertkami kariérního poradenství. Publikaci v její závěrečné části doplňují dvě samostatné případové studie. První z nich vychází z etnografického výzkumu jedné školní třídy, druhá z analýzy narativních rozhovorů s lidmi pracujícími v genderově nestereotypních zaměstnáních.

Publikace je rozčleněna do tří oddílů. První z nich nazvaný „Gender a vzdělávání: standardní výklad a nové interpretace“ představuje kromě již zmiňované teoretické kapitoly především studie pracující s kvantitativními daty. Text Ivy Šmídové, Kláry Janouškové a Tomáše Katrňáka vycházející z analýzy dat souboru *PISA-L 2003* se věnuje vzdělanostním aspiracím dívek a chlapců. Ukazuje, že dívky vykazují až o polovinu vyšší vzdělanostní aspirace, sledované faktory (jako například kulturní kapitál, [ne]úplnost rodiny, povolání rodičů...) ale na ně působí podobně a ve stejném směru jako v případě chlapců. Výběr typu školy (s ohledem na získání či nezískání maturity) je nicméně u chlapců na rozdíl od dívek významně ovlivněn vzděláním otce. Třetí kapitola se prostřednictvím analýzy dat ESS věnuje srovnání genderové segregace na trhu práce a ve vzdělávání v evropském kontextu. Ukazuje Českou republiku jako zemi, jež si v evropském průměru stojí mezi zeměmi s nejnižší průměrnou mírou genderové segregace v jednotlivých vzdělávacích oborech. Zároveň poukazuje na roli horizontální genderové segregace ve vzdělávání a její vztah k genderové segregaci na trhu práce. Poslední text v prvním oddílu se věnuje tématu expertního poradenství při volbě povolání. Ve svém názvu nese označení přehledová studie a ačkoliv pracuje s daty z rozhovorů s expertkami kariérního poradenství, žáky, žákyněmi a rodiči, představuje spíše zmapování jednotlivých institucí a aktérů, kteří se mohou stávat součástí rozhodovacích procesů. Je trochu škoda, že úryvky z rozhovorů zde mají spíše ilustrativní charakter, než že by text nabízel jejich samostatnou analýzu. Text je nicméně relevantní v tom, že představuje další aktéry na poli rozhodování o studiu.

Druhý oddíl publikace obsahuje studie vycházející z analýzy kvalitativních dat zaměřené na procesy rozhodování o volbě střední školy. Text Ivy Šmídové diskutuje otázky koexistence důrazu na svobodnou volbu další kariéry a genderovanosti těchto voleb. Ukazuje, že jednotliví aktéři i přes zdůrazňovanou individuální povahu rozhodnutí o dalším vzdělávání reflektují při svých rozhodnutích představy o normativních biografiích mužů a žen. Genderově vyhraněné obory sekretářky a obsluhy výrobních strojů rovněž představovaly ve výpovědích žáků/žákyně referenční rámce, ke kterým se jednotlivci při úvahách o své budoucnosti vztahovali. Následující text Lucie Jarkovské toto téma dále rozvíjí analýzou skupinových rozhovorů a způsobů, jakým žáci/žákyně tematizují otázky skloubení budoucí práce a rodiny. Ukazuje přitom, že tyto úvahy jsou rozdílně reflektované ve výpovědích chlapců a dívek. Text Kateřiny Liškové je v tomto oddíle cenný především s ohledem na rozpracování interakčního přístupu, který se line všemi kvalitativními studii. Lišková konceptuální východiska obohacuje o roviny „oddělování genderu“. Poukazuje na relevanci studia diskontinuit v předpokládaných volbách, které mají potenciál vypovídat o procesech, jakým je gender neustále ustavován, a zároveň odhalují možnosti jeho destabilizace.

Závěrečný oddíl knihy s názvem „Dělání genderu ve škole i profesi“ obsahuje dvě případové studie, které se zdánlivě vymykají zaměření celé knihy. Studie Lucie Jarkovské vychází z dlouhodobého etnografického výzkumu jedné třídy základní školy. Díky použitým metodám dobře rozvíjí etnometodologické přístupy ke studiu genderu. V této studii vystupuje

gender jako proměnlivá kategorie, která je ustavována spolu s měnicími se pozicemi jednotlivců a ve vzájemném prolínání s dalšími sociálními charakteristikami – etnicitou, věkem a národností. V druhé případové studii analyzuje Kateřina Lišková narativa muže a ženy pracující v povoláních atypických pro jejich gender – řidičky autobusu a zdravotního bratra. Navazuje tak na svůj předchozí text poukazující na relevanci studia inkonzistencí v dělení genderu. V této kapitole ukazuje, že pohyb v genderově nestereotypních zaměstnáních nemusí nutně znamenat rezistenci či rozvolňování genderových struktur. Jednotliví aktéři se ke svému statusu vztahovali v souladu s genderovým habitem. Genderová diference, kterou jejich povolání zdánlivě dekonstruovalo, byla znovu ustavována prostřednictvím jejich aspirací, definováním vlastní pozice či interpretace volby zaměstnání a jeho obsahu.

Poslední oddíl obsahující tyto případové studie jako by svým zaměřením do knihy nezapadal. Skutečně nepřináší to, co kniha slibuje ve svém podtitulu – tedy téma rozhodování o dalším vzdělávání patnáctiletých. I přesto osobně považuji tuto část za zásadní a nejvíce inspirující, jak s ohledem na způsob práce s daty, tak na schopnosti rozvíjet teoretická východiska práce. V kontextu monografie jako celku tyto texty nejzdařileji rozvíjí koncepty genderového habitu a dělení genderu. Přestože se explicitně nedotýkají tématu rozhodování o vzdělávání, umožňují nám v prvním případě nahlédnout institucionální kontext, ve kterém jsou tato rozhodnutí činěna a kde, jak ukazuje Jakovská, genderový řád a (ne)konformita s ním hraje zásadní roli pro pozici jednotlivce. V případě Liškové pak její text dává nahlédnout do podoby biografií lidí, kteří učinili genderově nepředpokládané volby. Svými závěry zároveň vznáší zásadní otázky po způsobech/možnostech narušení genderových dispozic jednání.

Devět kapitol knihy *S genderem na trh* lze číst samostatně jako dílčí studie i dohromady jako celek. V této dvojí povaze knihy spatřuji paradoxně její největší limity. Kniha jako by se v tomto ohledu nemohla rozhodnout, zda chce být pouze prostorem spojujícím autory a autorky se zájmem o genderové aspekty vzdělávacího systému a trh práce, či zda chce vystupovat jako ucelená studie. Téměř polovina textů (čtyři z devíti kapitol) byla před vydáním knihy publikována v českých recenzovaných časopisech a čtenáři/čtenářky se tak mají možnost s nimi seznámit již podruhé. Tyto texty dobře fungují samostatně, stejně tak jako závěrečná kapitola Kateřiny Liškové. Prostřední oddíl knihy, kde autorky využívají data z rozhovorů s žáky, žákyněmi a jejich rodiči, představuje nejpropojenější část, kterou ale (na rozdíl od většiny ostatních textů) nelze číst bez znalosti úvodu knihy, kde je detailněji diskutována metodologie výzkumu. Naopak o datech využitých v posledním oddíle knihy se v úvodu čtenář/ka nedozvídá nic a jsou diskutována až v samotných textech.

Spojujícím rámcem jednotlivých kapitol se stává především teoretické ukotvení, každý text jej ale dál samostatně rozvíjí, protože, jak upozorňují samy autorky v úvodu, „každá z autorek akcentuje jiné aspekty použitých konceptů, a také proto, aby bylo možné jednotlivé statě číst samostatně“ (s. 10). Tato provázanost teoretickými východisky je na jednu stranu přínosem knihy, protože umožňuje čtenáři/čtenářce sledovat rozvíjení jednotlivých konceptů v rámci různých témat a kniha díky nim získává určitou míru kompaktnosti. Na druhou stranu ale tato strategie vede k tomu, že pokud je kniha čtena od začátku do konce, čtenář/ka je vystaven/a neustálému opakování definic klíčových konceptů, a jakoby se stále znovu a znovu vrací na začátek tématu. Kniha se tak stává pastí – buď je čtena jako celek za cenu opakujících se informací, či jako soubor dílčích studií za cenu toho, že u (některých) textů

zůstanou určité věci „na půli cesty“. Nicméně pro každého potenciálního čtenáře či čtenářku může být útěchou, že ať se rozhodnou pro jednu či druhou strategii, ani jedna z nich pro ně nebude znamenat ztrátu. Kniha *S genderem na trh* v každém případě představuje zajímavý pokus o nahlédnutí genderové dimenze produkce našich biografí a jejich vztahu k institucím vzdělávacího systému a trhu práce.